

М. Марковський.

Російські і українські твори Шевченка в їх порівнянні¹⁾.

(Де що до нехолоїтї творчости Шевченка).

У Шевченка є кілька українських творів—„Найми́чка“, „Варна́к“, „Кня́жна“, „Ма́рина“ і „Ві́дьма“, котрі написані на той же або подібний сюжет, що і його російські повісті „Найми́чка“, „Варна́к“, „Кня́жна“ й „Саб́лая“. Порівняння його українських творів з російськими може дати інтересні висновки до історії творчости нашого поета. Вдатну спробу в цьому напрямку, що торкається „Найми́чки“ Шевченка, вже зробив д. І. Франко в своїм габілітаційнім викладі²⁾. Правда, в своїй статті д. Франко зробив основну хибу, думаючи, що повість „Найми́чка“ була написана нашим поетом раніше, ніж його українська поема³⁾. Се, як показав д. Кониський, помилка⁴⁾. Проти, не вважаючи на сю помилку, ті виводи, до яких прийшов д. Франко, мають свою вагу, хоч він і каже, що, призвавши хронологічне першенство поеми, ми б прийшли до зовсім противних результатів, „і смію сказати... до зовсім хибного погляду на процес творчости поетичної у Шевченка“⁵⁾. Д. Франко думав, що один з творів Шевченка і іменно російський був взірцем для другого, і Франко слідкує за тим, як Шевченко користувався своїм власним взірцем. По його думці, Шевченко в своїм українським творі викидав місцевий кольорит російського, концентруючи свою увагу на людях, на їх чуттях і ділах⁶⁾. В творах, писаних первісно по українськи, каже д. Франко, ми все-таки маємо декілька чудових малюнків пейзажів—і то не випадкових та неозначених,—а певних, ясно означених місцевостей. Такі місця є в „Гайдамаках“, в ліричній поемці „Сон“, у поемі „Сотник“ і др. Але цікаво те, що власне в поемах, яких перший концепт писаний був по російськи, місцевий кольорит являється найбільше затертий і неозначений, так само, як і в „Найми́чці“. Поем таких маємо головно дві: „Варна́к“ і „Кня́жна“. І в прозовій версії сих поем льокальний кольорит сильний, яркий, в поемі більше або менше затертий⁷⁾. Що

¹⁾ Сьому питанню присвячена стаття д. Стеценка в Українському науковому збірнику 1916 р. в. II, але він порівнює тільки три поеми Шевченка „Найми́чка“, „Варна́к“ і „Кня́жна“, при чому зупиняється тільки на першій поемі, присвячуючи їй 9 сторін, тоді як двом послідним він уділяє трохи більш 4 сторін. Крім того, в статті д. Стеценка є такі висновки, з котрими ми не можемо погодитись.

²⁾ Записки Н. Т. ім. Шевченка у Львові, т. VI.

³⁾ Там же т. III.

⁴⁾ Там же т. VIII, стор. 12—14.

⁵⁾ Там же т. VI, стор. 4.

⁶⁾ Там же т. VI, стор. 3.

⁷⁾ Там же т. VI, стор. 3—4.

до „Наймички“, то з порівняння українського твору з російським Франко приходить до того виводу, що Шевченко, дуже високо ставлячи поезію, в своїх віршах бажав тільки всякий звичайний життєвий факт піднести в ясну сферу ідей, очищуючи вибрану тему від усіх лишніх подробиць, від усіх, так сказати, жужлів буденного життя (16). Далі д. Франко каже, що Шевченко з натури своєї був лірик, з легкою, доброю, гуманною душею і т. д.¹⁾ От з сими висновками д. Франка ми можемо згодитись: взагалі він дає коротку, але виразну характеристику нашого поета. Тільки неясно, чому Шевченко так „строго“ дивився на свою музу, коли писав по українськи, і чому він не так робив, коли писав по російськи. Ми знаємо, що російську мову він „уважав мовою черстою, твердою, кацапською“²⁾ і вболював, що писав нею. Знаємо, що він писав нею на те, щоб „не казали москалі, що він їх мови не знає“³⁾. Більшість своїх творів по-російськи він писав на заслання, по неволі. Ми, звісно, не будемо говорити, що мова Пушкіна та Тургенєва—се мова черства, тверда, та і сам поет знав Пушкіна добре і любив його. Але одно—знати і любити поета хоч би і чужого народа, і друге творити на його мові. Коли Шевченко писав по-російськи, то видно, се йому дуже тяжко давалось, грали не ті пружини творчости, і він казав, що російська мова тверда, черства. І як ми будемо порівнювати його українські і російські твори, то тут не має ваги те, котрі з них були раніше написані—д. Франко дуже докладно старався се вяснити, а важно те, як він один і той же факт оброблював в своїх творах. Серед тих творів Шевченка—українських і російських, котрі написані на одну і ту ж тему, є такі, і їх більшість, що зпервоначалу тема їх була розказана по-українськи—напр., „Наймичка“⁴⁾, „Варнак“⁵⁾, „Княжна“⁶⁾, а є і такі, що зміст їх був початково розроблен по-російськи, а уже потім по-українськи, як українські поеми „Марина“ та „Відьма“ і російська поема „Слѣпая“⁷⁾. Через те, нам здається, не треба давати великої ваги тому,

1) Записки, т. VI, стор. 13.

2) Зоря 1894, ч. 5, лист до Кухаренка.

3) Основа, 1862 р. к. 5, лист до Тарновського.

4) Українська поема „Наймичка“ написана 13-х 1845 р., див. Доманицький, Кобзарь, 255, порівняний його же Критичний розсід над текстом Кобзаря 117, порівняний Карський Русск. Фил. Вісник, 1907 р., стор. 102, Кониський, Зап. Н. Т. імени Шевченка, VIII, стор. 14, 19, повість же „Наймичка“ написана на заслання в 1853 або на початку 1854 р., дивись там же XVII, стор. 18—19—20.

5) Поема „Варнак“ написана в 1848 р. в Орській кріпості, див. Доманицький, Кобзарь, стор. 378, а повість—в 1853 р., див. Кониський, Записки Н. Т. імени Шевченка XVII, 18—19—20.

6) „Княжна“ написана в 1847 р. в Орській кріпості, див. Доманицький, Кобзарь, 335, пор. Критичний Розсід, стор. 187, Кониський VIII, 20, повість же „Княгиня“ написана в 1853 р. (Кониський, XVII, 20). Тут треба вяснити те непорозуміння, яке явилось у Кониського про схожість „Княгині“ і „Княжни“ через те, що Петров і Франко не дуже обережно обертались з заголовком сих двох останніх творів Шевченка. Кониський каже, що українського стихотворення „Княгиня“, (як пише Петров) з таким змістом, як російська повість з такою назвою, і повісті російської „Княжна“ (як пише Франко), що послужила Шевченку первообразом для поеми на сю тему у Шевченка, нема (Записки VIII, 16). Тут д. Кониський помиляється: тільки треба казати, що українська поема називається „Княжна“, а російська повість „Княгиня“, а зміст їх дуже близький, майже один і той же, як ми побачимо.

7) „Марина“ явилась в 1848 р. на заслання, Доманицький, 408, „Відьма“—в 1847 р., там же, 309, порівняний Кониський VIII, 20, а „Слѣпая“—котра своїм змістом дуже походить на ці поеми, була написана в 1842 р., Кониський VIII, 8, пор. Поеми, повісті і розкази Шевченка, 1888, III.

який твір був перше написаний—російський чи український, а треба звернути увагу перш усього на те, які питання розв'язані в сих творах, а се виявить нам, що особливо бентежило автора, коли він одно і те ж питання оброблював в двох творах, а потім треба обміркувати, як він розв'язував сі питання, що допоможе нам зрозуміти поетичну техніку нашого поета. Обернемось тепер до сих творів Шевченка і побачимо, що він каже в них і як він каже.

Першим твором в сім ряді поезій Шевченка з'являється його російська повість „Слѣпая“, написана ним, як ми уже казали, в 1842 р. Зміст її і головніші епізоди такі: з початку приведена пісня, котру співає сліпа нища, сидючи з своєю дочкою Оксаною у панського двора коло незапертих воріт: панські хорони давно уже пусті, і широкий двір поріс травою. Мати голубить свою заснувшу Оксану, а автор в досить риторичних віршах каже про те, як люде навчають молоду гарну Оксану роспусти і погублять її. Діло було в осені в чудовий ясенний день, і автор, пробуваючи „въ слѣгахъ чужбины“ (в Петербурзі?) „чужими звуками привѣтствуетъ его“¹⁾. Скінчивши пісню, сліпа впоминає, як люде її обидили, і своїми слізьми розбуджує дочку. Дочка каже матері, що їй приснив ся дивний сон, буїм то вона була в селі, де всі знущались над нею, а син отамана (села) говорив їй, що йому не можна її любити і одружити ся з нею, бо люде будуть сміятись, а про те він все-таки поцілував її, не так, як мати цілує. Далі дочка просила матір, щоб вона розказала про своє життя, і та її оповідала, як вона росла хоч в добрій, але в чужій сім'ї, матері своєї вона не знала, не узнала навіть і потім, як її звали. Вона була гарна, люде її сватали, але молодий дідич забрав її в свої палати, і вона жила там багато, як пані. Але раз рано зімою вона прокинулася—в палатах все було пусто. Пан виїхав з двору, не сказавши їй нічого, а слуги вигнали її з покоїв. Довго вона сиділа коло воріт, а потім пішла з початку в своє село, де її косу шовкову покрили хусткою чорною, а далі в чуже село. Всі знущались над нею, навіть нищі, і тільки в лісі вона знаходила собі тихий приют. Весною у неї родилась оця дочка Оксана, і з нею вернулось щастя нашій бідній жінці, але не надовго, бо вона скоро осліпла. Розказуючи своє життя дочці, сліпа каже, що така-ж нещасна доля випаде і її. Багато літ сиділи сі нещасні у панського двору, але раз весною ожили палати: то приїхав дідич молодий. Нещасних розлучили: Оксану заперли в палатах, а мати одягнули і прогнали від двору, щоб вона не сміла там показувати ся.

Мати раділа, що дочка знаходить ся в теплі та добрі, але Оксані випало тяжке життя: правда, вона сиділа в розкішно убраній світлиці, в бархаті і парчі, все її було готове, як пані, сам дідич приносить її солодку страву, дарить алмази і жемчуг і на колінях просить, щоб вона не називала його ні паном, ні батьком. Прошло кілька місяців, знову настала весна, а Оксана все була невесела і сиділа в своїй тюрмі. Раз вона почула пісню за огорою: то співав той козак, якого вона любила, але, по приказу пана, його тут же убито. Розум Оксани помішав ся, але, не вважаючи на те, раз зімою прийшов пан, вернувшись з охоти, прийшов до неї... Мати Оксани не знала, що діялось з дочкою, вона ходила по святих містах, і коли раз зімою прийшла в рідне село, то побачила великий пожар на панському дворі, а на тому місці, де вона з дочкою стільки років сиділа, вона узяла свою

¹⁾ Поэмы, повѣсти и рассказы Шевченка, 1888, стор. 4.

нещасну дочку, котра на руках, непаче дитину, качала пирокій ніж, весь в крові, і божевільна співала і танцювала. Її співи все звертались на пана, на дитину і на того козака, якого вона любила, і якого пан приказав убити, та сі співи досить довгі і реторичні. На кінці Оксана кидаєть ся в огонь і там погібає, а її мати пішла собі з села, співаючи свою любиму псалму. Сюжет цієї повісти, або деякі її подробиці відбились в двох українських поемах Шевченка, „Відьмі“, написаній в 1847 р., і в „Марині“, написаній в 1848 році. Роздивимось, як се зроблено.

В поемі „Відьма“ ми перш усього находимо ліричний вступ самого автора, в котрому є деякі подробиці, взяті з пісні сліпої російської повісти. В російській повісти Сліпа співає псалму про Йосипа прекрасного. Порівнюючи сю пісню з звісними нам російськими та українськими народніми псалмами, ми бачимо, що Шевченко досить вільно переробив народню тему, хоч взагалі все таки основні мотиви її задержав. Щож до української поеми, то в її ліричному вступі ми зовсім не находим мотивів, котрі-б нагадували нам про Йосипа; правда, в українській поемі зустрічають ся іноді фрази, які нагадують нам фрази із пісні Сліпої, але вони передають нам настрої не Йосипа, а самого поета, і туга Йосипа про його індивідуальне нещастє перетопилась у нашого поета в велику тугу про загальне вселюдське нещастє, котре панує на світі. В псалмі сліпої Йосипа призиває „людей дѣлить тоску, печаль его (личну) въ чужомъ краю“, і позаяк ніхто не обзиваєть ся на сей його призив, то він „тоску о прежней волѣ, прежней долѣ нѣмымъ стѣнаемъ“ передає і тільки бажає, щоб його стогін доніс ся до його батьків, котрі його так любили. Помсти своїм братам він не хоче і просить Бога, щоб він не карав їх, а йому послав смиреніє. В своїому вступі до української поеми Шевченко каже, що він знову молить ся і знову уповає, знову сльози виливає

І думу тяжкую мою
Нічим стінам передаю.
Озовите ся ж, заплачте,
Німії, зо мною.
Над неправдою людською,
Над долею злою!
Озовітесь! А за вами
Може озоветь ся
Безталанна невинице,
І нам усміхнеть ся;

Поеднає з недолею
І з людьми—і скаже
Спасибі нам; помолить ся,
Й тихо спати ляже.
І примиренному приєнять ся
І люде добрі, і любов,
І все добро, і встане вранці
Веселий, і забуде знов
Свою недолю; і в неволі
Познає рай, познає волю

І все творящую любов.

Так уже тут ми бачимо, що Шевченко в своїх українських творах часні індивідуальні мотиви перетоплює в загальні, вселюдські.

Далі поет каже, що в полі на моголі росте осика заклата, що отам відьма похована, і, обертаючись до дівчат, поет благає їх, щоб вони не квапились на панів лукавих, щоб вони кохали ся, з ким хочуть, хоч з наймитами,—тільки не з панами.

Після сих ліричних вступів іде уже самий розказ: коло осіннього Миколи йшли цигане Бендерським шляхом і отаборились біля дороги¹⁾. Скоро вони почули гумористичну пісню, яку співала неначе

¹⁾ В описі сих циган, може, можна побачити де-який вплив „Циган“ Пушкіна: Как вольность, весел их ночлег и мирный сон под небесами (Пушкін). А йдучи, звичайне вольніи—співали. Потім огонь чималий розвели і кругом його поїдали: хто з напшиком, а хто і так—за те він вільний, як козак!

ляна молодиця. З великим почуттем описує нам автор сю молодицю, котра була божевільна:

Жаль і страх!
В свитині латаній дріжала
Якась людина. На ногах
І на руках повиступала
Од стужі кров, аж струном стала,
І довгі коси в репяхах
О поли бились в ковтунах.

Постояла, а потім сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полумі. „Ну так,
Оженив ся неборак!“
Сама собі вона шептала.
І тяжко, страшно усміхалась.
Що-ж се таке? Се не мара.

Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

Далі йде балачка між циганом і відьмою, з якої уже можна догадуватись, що ся божевільна постраждала від панів, що в неї були діти, про котрих вона не може забути. Потім всі поспались, не спить тільки старий циган і відьма, і автор знову робить ліричний відступ, в котрому говорить, як люде мордують ся на сьому світі і не можуть навіть спокійно спати. Не спить ся й старому циганові і нещасній відьмі, і вони ведуть між собою балачку, з якої ми узнаємо про долю сьїй відьми. Вона була кріпачкою одного пана, котрий остриг її і взяв з собою у поход на Турків. Там вона в Бендерах привела близнят— сина і дочку, а пан її покинув: „не вступив і в хату, на дітей своїх не глянув, пішов собі з москалями, а вона повернула на Україну.

І що з мене
Люде насміялись!
Трохи була не втопилась,
Та жаль було покинути
Близняточок.

Дома вона застала помираючого батька, котрий простив її перед смертю. Після смерті батька тяжко було жити нещасній сироті: громада вигонила її з батьківської хати, вона мусіла жебрувати. Але ось приїхав пан і забрав її знову з близнятками до покоїв, і вона знову з ним кохалась. Тай докохалась! Сина, як підріє, у лакеї занастив, а з дочкою став жити, а її дав карбованця і послав у Київ молитись. Вернулась вона з Києва і застала покої замкнені: пан поїхав і взяв з собою її дочку, остригни її так, як раніше матір. Все се розказує відьма, пересинаючи свою мову божевільними випадками, але вони дуже натуральні і роблять велике вражіння: відчуваеш всю їх велику правду, зовсім не так, як в російській поемі „Сліпа“. Коли цигане рушили у дорогу, то і нещасна божевільна пошкандибала з ними. Довго вона ходила з ними, і співала, танцювала, „не пила й не їла, неначе смерть з циганами по селах ходила. Потім разом схаменулась, стала їсти й пити, і ховатись за шатром, і Богу молитись“,—її вилічила стара циганка Маріула¹⁾. Потім Маріула почала і її вчити лікувати, а та вчилась та Богу молилась. Прошло два роки. Жаль чогось стало відьмі, поклонилась вона Маріулі за науку в ноги, попрощалась з циганами і пішла собі на свою країну, рада, рада та весела, мов мала дитина. По дорозі в селах вона болящих питала і травами напувала і всім помогала.

¹⁾ Може у Пушкіна взяти?

В осени прийшла до дому,
Пустку затопила,
Вимазала, упоралась
І легко спочила,
Мов у раї. Все забула:
Злеє і незлеє;
Всіх простила, всіх любила,
І мов над землею
Святим ангелом витала,
Так їй легко стало!

Мов в палатах, в своїй хаті
Жити вона стала.
І сусіди не цурались,
Все село любило.
Бо вона все по болящих
День і ніч ходила.
І всім людям помагала,
І плати не брала,
А як брала, то калікам
Зараз оддавала.

Особливо її любили дівчата, а хата її ніколи не зачинялась, всього її наносили. Весною привезли із німецької землі слабого подагрюю пана з трьома чи її більше лікарями. Дітей з ним не було:

„Дочку на хорта проміняв, А сина в карти проіграв“. Лікарі лічили пана, але ніщо не помогало. Почула про це відьма. І простила!

Сятого зілля наварила,
І милосердна з села
Лічити ворога пішла

В палати сумні. Просила,
Щоб пана зіллям напоїть:
Божила ся, що буде жить!

Але лікарі не допустили, прогнали, трохи ще її не били.

Взяла горщик, та її пішла;
Ідучи діточок згадала,
Заплакала, і жаль їй стало,
Що панові не помогла.

Настала весна, а панові гірше і він звелів позвати відьму. Прийшла вона і нищечком за грішного „Отче наш читала“. Пан пеначе прокинувся, глянув кругом себе, і на неї, та її закричав: „Не треба, не треба! Іди собі!.. Або стривай!.. Чи ти не забула? Прости мене! Прости мене!“ І слюзи блиснули в-перше з-роду. „Я прощаю... я давно простила...“ І свічку дала в руки і перехрестила, потім вона сорокоуст наймала. У Київ ходила та за пана, за ворога Господа молила. А як вернулася до дому, то все навчала дівчат, як їм слід жити, і заклинала, щоб з панами не кохались. А як прийшла весна, то відьма пішла в поле збирати зілля, та там і померла. Поховали її без попа на могилі і осиковий кілок забивали, а дівчата уквітчали могилу квітками, і осикку поливали дрібними слюзами.

Такий зміст цієї поеми. Вона робить дуже велике вражіння своєю правдою: нема ні одної риси, котра б була зайвою або не натуральною. І з цього погляду її і не можна рівняти з російською поемою „Слѣпая“, в котрій, як ми уже казали, є досить мелодраматичних епізодів. З наведеного змісту ми бачимо, що обидві поеми і російська і українська східні між собою в деяких мотивах: і в українській, і в російській поемі пан живе зпервоначалу з матір'ю, а потім з дочкою; в російській сина у нього нема; але в українській поемі збожеволіла мати, коли не найшла, вернувшись з Києва, своїх дітей і пана, а в російській—дочка, котру паний пан, убивши її козака, примусив бути йому за жінку. Після цього вона стеряла розум, убила пана, і підпалає покої, тоді як відьма в божівіллі тільки грозилась розірвати пана, а потім його простила. Але не в цих одмінах вага всього діла: головніше те, що кожний епізод, що рисує нелюдскість пана, визиває у нашого поета великий ліричний настрій, який і пронизує всю поему: так і бачимо сильно зворушеного поета, котрий не стільки хоче опи-

сати звисний факт, скільки вилити те своє почуття, яке визиває у нього сей факт. Се ми побачимо і з других поем Шевченка.

В поемі „Марина“, в котрій те-ж є мотиви, східні з „Слѣпою“, поет прямо каже, що, неначе цвяшок в серце вбитий, отсю Марину и пошу“.

Подивимось же тепер, які епізоди російської поеми „Слѣпая“ розроблені в „Марині“ і як вони розроблені.

Селом йшло весілля, а з костьолу їхав пан,—навіть не пан, а управитель, котрий і побачив молоду. Другий год як він з німецькими плугами забрав ся голій в сей куток, а що тих бідних покриток пустих по світу з байстрюками, хоч мав кралю жінку і двох дітей! Побачивши молоду, він зараз же приказав молодого завести в город і заголити в москалі, а його жінку взяв до палатів за покойову. Мати Марини прийшла за нею у пана просити, так звелів не пускати, а як прийде—бити. І вона пішла ридаючи в село, але коли вона дома опинилась і побачила, що в хаті нема її Марини, то вона ледве-ледве вийшла з хати. „Пішла на гору на прокляті палати глянуть, тай пішла аж до палат. Під тином сіла і ніч цілієньку сиділа та плакала. Уже з села ватажники ватагу гнали, а мати плакала, ридала. Уже і сонечко зійшло, уже її зайшло, смеркати стало,—не йде сердешная в село, сидить під тином. Проганяли, уже її собаками цькували,—не йде, та її годі. А Марина в сукні білій, неначе білиця, Богу молить ся, та плаче, замкнута в світлиці. Опріч пана у світлицю ніхто не вступає: сам і їсти їй приносить і просить, благас, щоб на його подивилась, щоб утерла очі. І дивити ся не хоче, і їсти не хоче. Мордуєть ся лях поганий, не зна, що їй почати; а Марина вяне, сохне у білих палатах. Уже її літо минуло ся, зима уже на дворі; а Марина сидить собі, уже їй не говорить і не плаче. Оттак її доканав небогу, той правитель! А все-таки не вдіє нічого, хоч заріж її, та її годі! Така уже вродилась“. І от раз у вечері вона дивилась на ліс чорний, а зза-лісу червоний, діжою місяць сходив. „І я колись була молодою“. Прошентала, задумалась, потім збожеволіла і заспівала. А пан червоний від пияцтва—аж горить—іде в сей час в світлицю до Марини, як і в поемі російській „Слѣпая“. А мати все, ніби в хаті, на холоді сидить коло воріт, неначе одуріла. Мороз люте, аж скрипить, луна червона побіліла. Аж глянь! палати зайняли ся. Пожар!“ Збірались люде і дивувались, і було, на що дивувати ся: Марина голо-на голі перед будинком танцювала у парі з матір'ю, і страх! з ножем окрбленим в руках і приспівувала, зовсім, як в поемі „Слѣпая“. Марина, як і в поемі „Слѣпая“, зарізала пана і підпалила будинок. Тут, як і в поемі „Слѣпая“, ми маємо діалог між Мариною і матір'ю, але всі речі Марини вповні натуральні, треба навіть чудуватись, як поет зумів тут чисто Шекспіровою кистю намалювати нам тяжкий недуг Марини. В божевільних речах Марини є деякі відгуки тих фраз, які говорить Оксана в поемі „Слѣпая“, напр. (Дідич) „сулил намисто с дукачами, зачѣм ты (мати) не велѣла братъ? вѣдь, им бы можно удавиться?“ („Слѣпая“, 28) „Хоча б намисто було взято: оце-б повісилась“ („Марина“, стр. 407), або: „И пташкам воля в чистом полі, и пташкам окрбленим летать, а мнѣ так весело в неволі дѣвичью молодость терять“ („Слѣпая“, 29) „І пташкам воля,—в чистім полі і пташкам весело літати, а я зовянула в неволі“ (407), але все те, що ми знаходимо в російській поемі, в українській перетворено в чисте золото, нема ні одного слова зайвого, котре б мішало чисто художньому настрою. Кінець української поеми відрізняється від російської: Марина утікла в поле,

куди за нею пішла і мати, і їх обох уже весною знайшли, як орали поле, і на могилі поховали. І знов, вдивлюючись в композицію цієї поеми, ми бачимо, що головним чином нашого поета займало питання про те, що люде, бючи поклони, з братами діють, а не те, щоб намалювати детально ті події, про які він розказує в своїй поемі.

Се ми роздивились ті поеми українські нашого поета, котрі неначе мали взірцем, кажучи словами Франка, російський твір. Тепер обернемося до двох його творів теж українських, котрі були написані раніше творів російських, і котрі, держучись термінології Франка, неначе служили Шевченкові взірцями для його російських творів: се „Варнак“ і „Княжна“. Роздивлюючись ці твори, ми будемо виходити з українських поем, бо вони були написані раніше.

В поемі „Варнак“ поет каже, що, тиняючись на чужині по-над Елеком, ветрів він діда вельми старого—се був наш земляк і недомучений варнак. У неділю вони якось в полі зустрілись і розбалакалились. Старий згадав свою Волинь святую і волю-долю молодую, свою бувальщину і розказав поетові про своє життя. Жив він на Волині і був кріпаком старої пані, у котрої були малі паничі, однілтки з ним. Вона взяла його в покої сінкам на вигранку. Росли, росли панята, виростали, як ті щенята, погусали не одного мене малі, каже поет. Паничів почали вчити. Вчили і розказчика, хоч його навчання слізьми і кровю полилось. От він вже і вивчив ся, і просить собі волі, та пані не дає, і в москалі, проклята, не голить. Пішов він до рала, а паничів в гвардію поопреділяли. Працює неборак, а у сусіда виростала у наймах дівчина. Він думав з нею одружитись, і веселити ся, і жити, людей і Господа хвалити, приборав ся до весілля, накупив і краму, й пива наварив, але старої пані бахур сивий окрав той крам, розлив те пиво, пустив його дівчину покриткою. Покинув неборак низу і рало і пішов в писарі в громаду. Минає рік, він собі братаєть ся з людьми, та добрих хлопців добірає. Минув і другий рік. Коли на третє літо приїхали паничі, уже засватані. Довго вони бенкетували, та молодих дівчат в селі, мов бугаї, перебірали, звичайне, паничі!... Але коли вони повінчались в домашньому костьолі—бо були ляхи—то розказчик з своїми побратимами їх зустрів і всіх—княжат, панят і молодих—всіх перерізали. Після сього неборак з своїми товаришами пішов шукати нової хати і знайшли зелену хату і кімнату у гаї темному. В лугах, в степах широких, в байраках глибоких—всюди хата! Нашого розказчика вибрали господарем, семя їх що-день росла і вже до сотні доросла. Неборак різав все, що паном звалось. Без милосердія і зла, а різав так... До слюзов, до крові, до пожару, до всього, всього він привик. Було, мов жабу ту, на списі спряженш дитину на огні, або панянку білолицю розіпнеш голу на коні, та й пустиш в степ. Але все се докучило йому. Тяжко йому стало, хотів він зарізати себе, але раз вийшов він з Броварського лісу з ножем в халаві, щоб зарізати ся, і побачив:

Мов на небі висить—
Святим дивом сяють
Богом розмовляють.
Тихо зазвонили

До полудня плакав.

І перехристившись,
Святим помолитись.

Пішов собі тихо в Київ
Та суда, суда людського
У людей просити.
Святий Київ наш великий!
Храми Божі, ніби з самим
Дивлю ся я, а сам млію.
У Києві, мов на небі...

Я плакав,
Та так мені любо стало.

Повість російська „Варнак“ по розміру далеко більша, ніж поема, але в художньому напрямку вона не дає ні одної нової риси, навпаки, те, що в поемі було намальовано коротко, але виразно, вона тільки поширює, розводняючи т. с. чудові картини поеми. Перш усього, поет каже, що в тій гарній країні, де він був, на заслання—себ-то в Соляній Запиту, він бачив, не вважаючи на багатство, гідку грязь і темноту. Там він познайомився з старим чоловіком, котрий мав величну постать: се був колишній варнак, чоловік добрійшої душі. Жив він в хаті, котра нагадувала українські хати, і взагалі хтів в своєму життю хоронити звичай українські. Родом він був з Волині і був „образован, как любой аристократ того времени, с тою разницею, что любил читать и в особенности итальянских поэтов—Бокаччіо, Аріоста, Тасса, а „Божественную комедию“ он наизусть читал“ (34). І він розказав авторові повість свого життя. Був він кріпаком одної польської пані. Рано він зтерав своїх батьків, і за ним дивилась сусідка його, баба, у котрої була дочка, старша від розказчика на кілька літ. У баби побачив його піп і взяв його до себе, щоб навчить грамоти, але у попа був дуже нехороший син Ясь, і розказчик утікав часто від попа. Раз, боячись прийти до дому, щоб його знову не відвели до попа, де-б його били, він заночував в полі. Там побачив його лановий і, узнавши, що у нього нема батьків, повів його на панський двір і віддав на руки управляющому. Плохо йому там було, грамоти його не вчили, а бив і щипав, хто хтів. Весною його побачила пані і определила компаньоном і лакеєм до свого сина Болеслава. Се був нехороший хлопець, котрий з погордою відносився до хлопського сина, але у нього була дуже добра гувернантка Магдалина, котра і почала вчити розказчика зпочатку французької мови, а потім і італійської. Розказчик швидко навчився цих мов і навіть музики, так що „через год с небольшим мог с нею играть в две руки некоторые сонаты Моцарта и Бетховена (?)“ (41 стр.). Коли молодий граф підріс, то його віддали до навчання в м. Вільно. Скоро розказчика засадили в економічну контору писати. Обіжгаючи раз поля, він побачив одну жінку, котра показала йому знайомою. Се була дочка тої баби, котра пеклувалась про нього, як він остався сиротою. Вона вийшла заміж, але чоловік її покинув і кудись пішов, а вона зосталась одна з дівчиною Марисею. Розказчик задумав оновити свою хату, яка стояла пустою, поселити там сю бабу, а потім одружитися з Марисею. Скоро він зробився конторщиком, а потім і управителем у пані. Він рішив, що після Різдва повинчається з Марисею. Тим часом вернув ся до дому молодий граф, а розказчикові прийшлося кілька неділь проїздити в Одесу, щоб спродати панський хліб. Коли він вернув ся до дому, то свою Марисею він побачив в панському будинку в німецькому убранні і дізнався, що вона стала любовницею пана. Він хтів убить графа, але його схопили і кинули в льох. Скоро граф, укравши гроші у матері, виїхав за границю, а розказчика випустили на волю. Він побіг, куди бачили очі, і зайшов в шинок, що стояв у полі. Там він зустрів двох розбишак, котрі присогласили його пристати до їх шайки. Він згодився,—тільки ранком, перед тим, як піти зовсім з рідного села, спалив свою хату. Пройшов місяць, і він зробився дійсним розбишакою: правда, він нікого не убивав, але немилосердно грабував багатих жидів і панів і віддавав бідним. Його обібрали отаманом, і через чотири місяці у нього уже було більш сотні удалців, а через пів-року коло трьох сот. Раз його шайка піймала графа і роздягнула його до гола, але розказчик відпустив його, давши навіть червонця кучеру на водку. Після

сього він скоро заболів, а як видужав, то йому захтілось побачити Магдалину, але жид-корчмар, через котрого він послав її записку, віддав її графу, і той прийшов його арештувати. Розказчик убив графа, але, хоч він міг спастись, сам пішов на двір до пані і там його зв'язали і кинули знов в ґлох. Його спасла шайка, котра явилась йому на виручку, і порізала її в огонь покидала живих гостей пані, котрі приїхали на похорони графа. Навіть грудних дітей не пожаліли! Але як розказник був хорий, то він попросив своїх товаришів, щоб вони віднесли його в хатку титаря того села, до нього приятного. Там він побачився з Магдалиною і Марисею, простив Марисі її зраду і пішов в Житомир до губернатора, щоб явити ся до суду.

Як ми бачимо, російська повість передає все те, що ми знаходимо і в українській поемі, але дуже водянисто, а занадто сентиментально. Змісто справжнього ліризму, який через край переповненого серця автора бе в поемі, в повісти ми бачимо багато моральних холодних річей, котрі роблять велику хибу сій повісти з художнього погляду. Такі фрази, як: „Нѣт, как ни печальна наша жизнь, но мы не вправе ее прекратить. Пускай тот ее от нас отнимет, кто даровал нам ее“ (44), „О, лучше не родиться, чѣм быть свидѣтелем и причиною такого ужаса“ (58, того, як вбивали і палили живих людей),— „Святое, великое дѣло религія для человека, тѣм болѣе для такого, как я, грѣшника“ (60)—ми часто зустрічаємо в сій повісти, не кажучи уже про те, що за год навчитись грати Моцарта і Бетховена в дві руки (?) неможливо. Дуже сентиментально оповідає розказчик і про те, як він їдучи степом, довго слухав чабана і плакав від радості (48). Є в повісти і дословні місця, перенесені з поеми, напр.: розбійники кажуть: „палаты наши—зеленая дубрава, майданы наши—степь широкая, привольная (50) і т. д. (пор. „Варнах“ стор. 377).

Тіж характерні риси ми бачимо і в останньому творі сього напрямку—„Княжні“ і „Княгині“. В поемі українській „Княжна“ поет, пробуваючи в неволі, зпервоначалу обертаєть ся до зорі вечірньої і прохає її розказати, що дієть ся в природі України, а про людей він сам розкаже її, щоб вона на другий день тихенько переказала Богові. Далі поет описує село на нашій Україні—неначе писанка село!

Зеленим гаєм поросло,
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, а кругом
Широколисті тополі.
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог вітає над селом!

В тому господньому селі жив прибула князь, була й княгиня. Вони були багаті: високі на горі палати, чималий у яру ставок, зелений на горі садок, і верби, і тополі, і вітряки на полі, і долом геть собі село по-над водою простяглось. Весело жилось в тих палатах: музика грала, вино рікою лилось, а князь аж синій похочає, та сам немілих паливає, та ще й покрикує: „Віват“. Але ся панська гулянка тяжко відзивалась на шкірі кріпаків: мужицькі душі аж пищать. Так жив князь, а княгиня не брала участі в сих бенкетах. Її і в сні не пускає князь. А сама виновата! Батько її мати не хотіли її видавати за князя, але вона втікла і повінчалась. От і князь! І Шевченко, віддаючись течії свого ліризму, плаче над долею бідної княгині справж-

віми сльозами, котрі з'являють ся дійсними алмазами його поезії. Але княгиня скоро нашла собі утіху: у неї родилась дочка, і тут поет видає своє власне почуття, кажучи, що діти—то велика Божя благодать! Ніби на світ народилась княгиня, неначе вперше сонце побачила,—так раділа дитиною княгиня, сама й годувала її, не так, як другі. Та не довго втішалась княгиня, скоро занедужала. Князь схаменув ся, за бабами-знахарками по селах метнув ся, але вони лічили, лічили, поки її безталанну в труну положили. Ніхто не думав про її дитину, і воно замурзане бігало по селі, але на кінці нашлись добрі люди, котрі відвезли князя в Київ у інститут. А князь гуляє, хоч в селі його та і по всій Україні стогне холод. Тисячами гинуть голодні люди. Сироти гниють, а пани її полову жидам продають, та благають Бога, щоб довше був голод, бо се їм корисно. Минають літа, люди гинуть, а князь не, гуляє, та жида з грішми виглядає. Коли се з Києва привезли княжну. В городі вона була весела, але коли побачила знівечені села, то засумувала. Почала вона ходити по селі та помогати голодним, і її звали матір'ю святою. А тим часом в селі появилсь жидин з грішми, і князь запродав їм з половиною жито, і устроїв бенкет в гаї, де чулись срамотні пісні і де галає жіночий аж лящав. Довго сю ніч не спала княжна, але зморена накінці заснула. А в гаю уже все покотом лежало: не лежав один тільки князь: він допив останню каплю і пішов до своєї дочки і зробив над нею насильство. В хаті, де спала княжна, почув ся гвалт, і плач, і в той час сироти і клуна занялись, але їх народ не тушив. І знову автор проливає чисті людські сльози над нещастем княжни, і коротенько розказує про її дальшу долю: вона постриглась в Києві в черниці і померла в Чигрині в монастирі, куди приїхала до святих місць.

В російські повісті „Княгиня“ автор перш усього з великим почуттям споминає про своє село, про свій розкішний сад, крашій, ніж „уманський і пєтергофський“ (?), потім розказує про свої дитячі роки, як він вчив ся у дяка і т. иньше. Далі він каже, як після 20 років всяких нещасливих подій він, їдучи до своєї сім'ї, зайхав в одно погоріле село коло м. Козельца. Там він перебув який час у одного хазяїна, у котрого побачив якусь жінку, одягнену в чистий чепчик і німецьке плаття. Ся жінка і розказала йому про життя своїх панів. Пан її був добрий, мав невелике село, але хорошє його упорядкував, поставив на горі два вітряки і т. д. Скоро він женив ся, і на другий, чи третій год Бог їм дав дочку. Жив пан хорошє, і поет лагідними рисами малює становище селян його, кажучи, що в його хуторі була вічна великодня субота. Але жінка князя була дуже горда і задумала видати свою дочку тільки за князя або генерала¹⁾. Дочка любила сина їхнього сусіди, але мати заставила її виїти заміж за першого князя, який їм зустрів ся. Сей князь був недобрий чоловік, на жінку не звертав ніякої уваги, завів у кімнатах псарню, задавав кожний день бенкети, на котрих кричав раз-у-раз „Ура“, а жінка його сиділа в своїй хаті та рікою розливалась. Але настав голод, навіть собаки розбілись;—князь же зовсім не дбав про людей. Княгиня, коли не було дома чоловіка, ходила з своєю нянькою по селу і роздавала хліб, але сам не помогла біді. Перед Різдвом у неї родилась дитина, котру вона сама годувала. Але скоро після христин дитини приїхав князь з города і привіз з собою якусь жінку, котру назвав своєю сестрою. Кня-

¹⁾ Сей мотив—видача матір'ю заміж своєю за багатого-немилого являєть ся основою балади Шевченка „Марьяна“.

гinya терпіла все, але скоро занедужала. Князь питав її, чи пошлать за доктором, але вона не захотіла. Голод же все поширював ся, але князь про те не думав, і солону, і полову,—все продав жидам. На кінець надумав ся він устроїти бенкет в гаї, щоб було вільніше пити. Щоб видніше було бенкетувати, князь звелів поставити по кінцям стола смоляні бочки і запалити їх. Від сього загорілась клуна, а потім і панські будинки і все село. Побачивши пожежу, княгиня зпервоначалу неначе онімїла, потім кинула свою дитину до долу і почала рвати на собі волосе. Потім вона трохи прийшла до розуму від холодної води, котру її лили на голову, але знову неначе збожеволїла і почала сміяти ся, співать, та так жалібно і страшно, що всі повибігали з хати. Мати повезла її в Київ в кирилівський монастир. Вся повість написана з тою метою, щоб навчить людей, як не треба виходити за рівню.

Роздивимось тепер взагалї, які ж питання підіймає Шевченко в названих творах і як він їх рішає. Приєднавши сюди і його повість і поему „Наймичка“, ми бачимо, що се головним чином питання про кохання: в пору Шевченка, на його очах, багато розігралося трагедій на основі кохання, особливо тоді, коли в се діло вмїшував ся пан або москаль. Шевченко дуже поважає сімю і уважає її неначе основою життя: хто порушає сю основу, той робить великий гріх, котрого не простить Бог. Обертаючись часто до дівчат і постерегаючи їх, щоб вони не квапились на панів поганих, він каже:

Бо згинете, осміяні, наробите слави,
Злої слави на сім світі, А на тім! Крий Боже!
За гріхи такі великі Сам Бог не допоможе.

Для нього нема кращої картини, як молода мати з малою дитиною на руках, і коли замість такої чудової картини він бачив сумну тяжку трагедію нещасної покритки і бідних байстрят, то він розказував про них та плакав.

Мені їх жаль... Мій Боже милий!
Даруй словам святую силу—
Людськеє серце пробивать,
Людський сльози проливать:
Щоб милость душу осїнила,
Щоб спала тихая печаль
На очі їх, щоб стало жаль
Моїх дівчаток, щоб навчились
Путями добрими ходить,
Святого Господа любить,
І брата миловать (Марина, Кобзарь, 402).

І Шевченку належить, як каже проф. Сумцов, „заслуга обстоятельного изучения социальных условий, порождавших при крепостничестве покров, и заслуга изображения их не только художественного, но и гуманного, в интересах пробуждения общественной совести и сострадания¹⁾“. В сьому напрямку наш поет йшов іноді дуже далеко, в поемі „Катерина“, де розказуєть ся, як батьки виганяють з дому Катерину за те, що вона привела байстря. На селі і за кріпацтва, і тепер не дуже то гостро відносять ся до покриток і байстрят, і живеть ся їм не так то уже тяжко. В „Княгині“ ж Шевченко розв'язує

¹⁾ „Мотивы поэзии Шевченка“. Изъ украинской старины, стор. 95.

питання про вихід заміж за нерівню, що теж кінчається для жінки нещасливо, і проти чого він теж остерігає дівчат.

Художні-ж прийоми нашого поета скрізь одні і тіж. Чи він пише раніше російський твір, а потім неначе перероблює його в український, чи він раніше співає своєю українську поему—скрізь він йде одним шляхом: він не малює нам тих обставин, серед котрих розвертається його подія, він не рисує нам ярих типових постатів, з котрими коїть ся нещаслива пригода—бо всі його Наймички, Катерини, Марини, Відьми—се образи на одну статтю¹⁾—він хоче пробудить своєю лірою добрі почуття та добрі відносини до сих нещасних жінок, і думає се зробити не стільки малюнком горя нещасної людини—хоч і тут він іноді підіймається до вдатної художньої височини творчості, напр., рисуєчи божевілля Марини та Відьми, скільки натхненною лірикою, котра виривається з його наболілої душі і з незвичайною силою доходить до серця читача. І я не знаю другого поета у всесвітнім письменстві, котрий би нагадував нам з сього приводу Шевченка. Приближується до нього в сьому напрямку тільки великий англійський поет Байрон, твори котрого Шевченко „знав і читав“²⁾, і здається, що в творах нашого поета можна знайти деякий вплив Байрона. Конешно, Шевченко не міг підняти ся на ту височину кругозору сучасного, яку ми бачимо у англійського поета, бо обставини їх життя були дуже різні, і не таку школу пройшов кріпак-мужик, як англійський лорд, хоч думку про неосвіченість і тільки про геніяльну інтуїцію нашого поета треба тепер зовсім полишити хоч би уже після статті Ніковського—„Бібліотека Шевченка“, котра показує, що Шевченко „був освіченою людиною свого часу і стояв освітою нехай самоосвітою на одному рівні з усіма, що мали освіту систематичну, що могли називати ся по культурі кращими представниками тодішньої російської інтелігенції,—не кажучи вже про тодішнє українське панство, котре читанням, смаком, інтересами, тим, що називається справжньою культурою, не дорівнювало Шевченкові“³⁾. І Байрон, можна думати, багато поміг нашому поетові в розвою його думок, і мені здається, що і основну форму своєї поезії, і її провідну думку—вселюдські ідеали—Шевченко взяв у Байрона, перетопивши, звісно, їх своїм індивідуальним духом. Звісно, що Байрон не був епіком, а скоріше ліриком, котрий витворив особливий тип т. з. байронової поеми—поеми ліро-епічної, в котрій не дається детального малюнку сюжету, а розвивається він тільки в загальних рисах, причому вся поема звичайно буває пронизана глибоким натхненим настроєм самого автора. Після казні Уго Паризина десь зчезла: що з нею случилось, не звісно: „судьба нещасливої скрита мглою, той тайни скорбною, як буває, ніхто не знав и не узнає“⁴⁾, як ніхто не догадається

¹⁾ Справді, що ми можемо сказати такого типічного про Наймичку, щоб воно відрізняло її від Катерини або Марини і т. д.? Франко каже, що Катерина відрізняється від Наймички тим, що вона натура палка і, не стерпівши той наруги, яку вона побачила від свого милого, загинула, не дбаючи про свою дитину, а Наймичка—се сильна волею людина, котра весь свій вік віддала турботам про свого незаконного сина. Різниця ся є між ними, але об сьому нам тільки каже автор, а не показує нам в яскравім образі, як проявляють ся ці типові риси. Теж можна сказати і про Марину з Відмою: Марина се теж неначе рішуча натура; коли най над нею надругав ся, то вона збожеволіла і убила його, а Відьма, найшовши собі добре діло—лічити недужих, потроху прийшла до себе і простила своєму панові, хоч він і багато горя їй заподіяв, але вона колись любила його.

²⁾ Книгарь, 1917 р. число 3, Ніковський, Бібліотека Шевченка, стр. 107.

³⁾ Книгарь 1917 р., число 3, Ніковський, Бібліотека Шевченка, стор. 108.

⁴⁾ Байрон, т. I, вид. Гербеля, стор. 59.

ся, чого вмерла Марія в поемі Пушкіна „Бахчисарайській фонтан“. Так і Шевченко не розказує нам, як Марина зарізала папа, а тільки малює картину, як вона божевільна танцює „з ножом окровленим в руках“ і приспівує і т. д. Конешно, можна сказати, що вплив Байрона був на нашого поета не безпосередний через Пушкіна, Лермонтова, Козлова і др. Пушкіна Шевченко, як ми уже бачили, любив і знав¹⁾, але дійсного впливу його на Шевченка ми не знаходимо, бо таланти їх були різні: Пушкін був великим об'єктивним поетом, тоді як у Шевченка головним чином грали ліричні струни. В своїй звісній праці „Шевченко і Міцкевич“ д. Колесса указує на той вплив, який мав Пушкін на нашого поета, але, як він сам каже, сей вплив відбивався більш в поодиноких рисах та невеликих сюжетах, загального-ж впливу Пушкін на Шевченка не мав²⁾. Не бачимо ми тако ж великого впливу на творах Шевченка і поезії Лермонтова, хоч Шевченко дуже його високо ставив, як артиста³⁾,—бо молодий індивідуалістичний настрій поета—сверх-чоловіка не будив в його гуманній душі східного почуття.

Що тільки відбилось на творах Шевченка із поезії третього байроніста російського письменства—Козлова⁴⁾, і Колесса, йдучи далше д. Третьяка, котрий указав на схожість кінця Шевченкової поеми „Варнак“ з одним місцем повісті Козлова „Чернець“, де розказується, яке велике вражіння зробив звон колоколів на злочинців,—д. Колесса каже, що „Чернець“ і „Варнак“ мають подібний цілий сюжет. Чернець розповідає сам історію свого життя: він—сирота полюбив дівчину—і вже мав з нею одружитись, коли став йому на перешкоді ворог—що бур опісля причиною смерти його милої. Герой повісті вбив ворога, а сам пішов у ченці, щоб спокутовати свій гріх⁵⁾. Як бачимо, сюжет сей доволі схожий з сюжетом „Варнака“,—тільки герой „Чернеця“, як і його дівчина, належать до інтелігентної сім'ї. Але в обробленню свого східного сюжету проявилась вся різниця способів обох поетів. Тоді як Козлов розроблює сей сюжет в таких загальних, я-б сказав, банальних рисах, Шевченко, по своїй звичці, пронизав свою поему глибоким почуттям, хоч і не встерігся деколи мельодраматичних ненатуральних епізодів, очевидно, під впливом самого Байрона. Тоді як у Козлова його герой, після того як він зтерав жінку і дитину по вині свого ворога—

Бросил край наш опустѣлой,
Один в отчаяньи, в слезах,
Влуждал, с душой осиротѣлой,
В далеких дебрях и льсах,

і не думав метитись своїйому ворогові і тільки випадково, вернувшись до дому і зустрівши його на дорозі, вбив його,—варнак Шевченка, як і майже всі окривлені герої Байрона, робить ся розбишакою і ріже людей. Людей ріже він, як ми уже бачили, без всякого милосердя, неначе Альф Байрона, котрий „кров в сраженьях расточал“. Думаєть ся нам, що таку відміну в настрої свого героя, після того як він зтерав дитину і жінку, в порівнянні з повістю Козлова, Шев-

1) Основа, 1862 р., Січень, 60—61.

2) Записки Наукового товариства імени Шевченка в Львові, т. III.

3) Основа, 1861 р., XI—XII, Щоденник, стор. 11—12

4) Твори Козлова Шевченко читав і знав, див. Ніковський, Книгарь, 3 число стор. 111.

5) Записки Наукового тов. ім. Шевченка, т. III, стор. 45, примітка 3.

ченко зробив під значним впливом поезії Байрона. Се зазначає і д. Колесса в своїй статті про Шевченка та Міцкевича, кажучи, що Козлов був великим прихильником Байрона і за його посередництвом відбулась легка закрутка Байроновської поезії, в Шевченковому „Варнаку“ та в „Москалівій криниці“¹⁾. Ми тільки думаємо, що сей вплив був безпосередній, як се ми показали на обробленню одного і того ж сюжету у Козлова і Шевченка. Крім того, вплив Байрона ми можемо указати і в поемі Шевченка Титарівна, де також, як і в „Москалівій криниці“, рисується герой, котрий ніяк не може забути образи, яку йому зробила богата дівчина Титарівна: вона насміялась над ним при людях, не схотіла з ним танцювати, сказавши, що про його є наймички, але вона його любила, і коли він через три роки з'явився у своїм селі багатий, то вона так його покохала, що неначе панові годила, таї догодила до самого краю. Настало горенько Титарівні—уродилась у неї дитина, і вона хотіла вкинути її в криницю, щоб позбутись сорому, але не могла цього зробити:

То підійде до криниці, То знов одступає,
А з калини, мов гадина, Байстриук (її любий) виглядає.

Положила на цямрину Титарівна сина таї побігла, а Микита вийшов із калини таї укинув у криницю свого сина, неначе те щеня, а сам пішов співаючи розказати соцькому, щоб ішов з громадою дитину шукати. Ся постать метивого Микити нарисована, очевидно, під сильним впливом Байрона.

Такі поодинокі факти і риси схожі з творами Байрона ми знаходимо в поезії Шевченка. Але що важнійше, се те, що загальний настрій поезії нашого кобзаря неначе натхнутий творами великого поета англійського. Ми знаємо, що Байрон раз-у-раз бентежився загально людськими питаннями, ми знаємо, що вся його поезія є не що инше, як зла критика того стану, який панував тоді на Заході. Головним же мотивом його творів була думка про те, що люде не уміють жити, не уміють зробити собі на землі рай, а роблять пекло.

Там, гдѣ вся страна	Стремятся радость омрачить
Богом в жилище создана,	И рай в пустыню обратить.
Гдѣ все—и нѣга и краса,	Как духи злобы, вторгшись в рай,—
Гдѣ всѣ природы чудеса	Низвергли ангелов с небес—
Разлиты щедрою рукою,	И свѣт померк и день исчез,
Там люди с злобною душой	Так свѣтел край, так полн отрад,
Так в людях зло—и смерть и ад ²⁾ .	

Шевченко неначе повторює ці слова Байрона, коли каже:

Мені аж страшно, як згадаю	Ми творимо у нашім раї,
Отту хатину край села.	На праведній твоїй землі
Такиї, Боже наш, діла	Ми в раї пекло розвели ³⁾ .

Тут цікаво не те, що зустрічають ся схожі слова—рай та пекло, а той загальний настрій, який панує і в других творах нашого поета, котрий думає, що на землі може бути рай, а люде роблять пекло. Як каже д. Колесса, в поемі Шевченка „Сон“ є деякі відгуки Імпровізації Міцкевича, але основне становище, яке заняв Шевченко в сій часті „Сну“—зовсім відмінне від становища Міцкевича: Шевченко

¹⁾ Там же.

²⁾ Байрон, т. I, 97.

³⁾ Кобзарь, вид. Доманицького, стор. 503.

кладе тут головний натиск на проблеми соціальні. Міцкевич на політичні, Шевченко стоїть на основі вселюдській,—Міцкевич на національній (103), і можна з певністю сказати, що до таких вселюдських ідеалів Шевченко, котрий з початку свого письменства плакав по гетьманщині, не міг сам дійти—у нього повинен був бути учитель—і таким вчителем був великий англійський поет. Звісно, ми не хочемо сказати, що Байрон зробив нашого кобзаря великим ліриком: дар ліризму Шевченко запобував від Бога, але з початку його ліризм визирив з приватним, личним мотивом, як се ми бачимо в його баладах—„Причинна“, „Тополя“ і т. ин. І тільки під впливом Байрона Шевченко розвинув свій ліризм до широкого співчуття всевітньому горю і витворив ту оригінальну форму епічно-ліричної поеми, котра, беручи свій початок з поезії Байрона, пішла в цьому напрямку ще далі, можна сказати, майже зовсім залишивши фактичну основу всякої події, а передаючи тільки виразно ті переживання, які почував від неї наш поет. Правда, велику силу ліризму Шевченко міг знайти в наших українських піснях, навіть в думах, але в тих же самих думах, по котрим Шевченко учився малювати фактичну основу своїх творів, ми, як звісно, знаходимо дуже точне і детальне описання міста і часу події, і се справді відбивається на таких творах Шевченка, котрі своїм змістом відповідають думам—напр. „Невольник“, „Гайдамаки“¹⁾—що ж до тих поезій, котрі були написані під впливом Байрона, то крім уже вказаних способів розвязування самих подій, про котрі розказує Шевченко, і сама форма їх—стих більш штучна, ніж в тих творах, котрі ближче стоять до народного жерела²⁾.

Зводячи до купи все те, що ми раніше говорили, ми бачимо, що головнішими думками, котрі обгортали голову нашого поета, що до життя поодинокі людини, се були думки про становище бідних дівчат, котрі нещасливо покохали і за се повинні були нести велику кару.

Слухайте ж, дівчата,

Та кайтеся (Черниця Марьяна, 133),

такий рефрен постійно зустрічається у Шевченка.

В суспільних же своїх поглядах Шевченко взлетів на недосяжну височину, з котрої він бачить долю всіх народів і вболіє їх стражданнями. Що ж до форми, то ми думаємо, що Шевченко витворив свою особисту форму ліричної поеми, в котрій панує лірика над епікою, може, в значній мірі, під впливом англійського поета Байрона.

1) Порівняй Т. С. Дума Шевченка й українські думи. Збірник пам'яті Шевченка, видання Українського Наукового товариства в Києві, XII—1915 р.

2) Правда, в своїй російській новістці „Тризна“ Шевченко про свого героя, в котрому можна бачити самого поета, каже, що він „не толковал

Своих вседневных приключений,
Как назидательный роман;
Не раскрывал сердечных ран,
И тьму различных сновидений
И Байронический туман
Он не пускал: „толной нячужкой“
Своих друзей не поносил,
Чинив и власти не казнил.

Как X, глашатай осторожный, (Кобзарь, Львів, 1908 р. т. I, стор. 216), але перш усього „Тризна“ написана в 1843 р., а крім того, Шевченко каже тут тільки про туман Байронових творів та самолюбство його героїв, а не про ті вселюдські ідеали, котрим він співчував у Байрона: накінець герой Тризна, себто сам Шевченко, переживав різні настрої в своєму житті, і навіть такі, коли діла людей йому уявлялись „чорними сторінками“ і коли він хотів „шар земной схватить озлобленной рукою со всеми адами земными, схватить, измять и бросить, в ад“.

(Ibid, стор. 213).

Тепер нам остається сказати ще скільки слів з приводу статті д. Степенка, котра торкається того ж питання, що і наша.

Перш усього, ми не можемо погодитись з тим, щоб в поемі „Варнак“, як жива, вставала перед нами постать героя і робила велике жагальне вражіння. Ми уже казали, що постать ся досить мельодраматична і нагадує нам героїв Байрона. І справді: у героя погубили любов дівчину—старої пані бахур сивий пустив її покриткою, а варнак за-таїв обіду і тільки ждав слухного часу, щоб добре помститись. Пішов він в писарі в громаду і збірив коло себе добрих хлопців. Як минуло два роки, прийшли сини старої пані, уже засватані. І от, коли вони уже були повінчані і їхали до хати з костьолу, то варнак зустрів їх з своїми товаришами і всіх—княжат, панят і молодих—всіх перері-зали. Дуже довго герой таїв свою помсту і неначе знав, що настане такий певний день, коли він зможе дуже оддячити своїм ворогам. Після цього він немилосердно різав лорей: мов пороссяча, кров ли-лась і т. д. Так і встає перед нами образ якого небудь Байроновського героя, котрий, хочаби помститись людям, нив кров, як воду, але і се йому прискучило.

Далі д. Степенко не погоджується з тим, що каже Франко про поему Шевченка „Наймичка“. Він каже, буцім то Франко знаходить, що поема Шевченка далеко нижче стоїть по своїй художній вартості від його російської повісти, бо в поемі Франко бачить „навишне за-тирання кольориту локального, вбожество характеристики осіб, про-пускання епізодів не тільки лишніх, але і дуже важних для характе-ристики головної особи“ (стор. 78). Але мені здається, що д. Сте-пенко не так зрозумів Франка, як слідує. Вбожество—бідність харак-теристики Франко тут зовсім не уважає хибою для Шевченка, хоч і указує на те, що ми дійсно знаходимо в поемі, се-то: і затерання локального кольориту, і відсутність широкої різноманітної характе-ристики і т. ин. Але се він зовсім не обясняє убожеством фантазії Шевченка, як його неначе зрозумів д. Степенко, а тими поглядами, які мав Шевченко на поезію: по його думці, поезія повинна так нам малювати всякий факт, щоб він був очищений від усіх лишніх подро-блиць, від усіх, т. з. жужлів буденного життя, щоб тим способом під-нести звичайний життєвий випадок в ясну сферу ідей, одним словом, він свідомо, чи не свідомо, держався тої думки, що поезія—то сгу-щена, сконцентрована, скристалізована дійсність. І з цього погляду Франко уважає „Наймичку“ перворядним безсмертним поетичним тво-ром, бо, як і всі видатні твори всевітнього письменства, вона гово-рить нам про такі переживання її героїні, які зв'язують ся загальними для усіх людей, а такий зміст твору „розширює обсяг нашого духо-вого життя, збільшує екарб нашого досвіду в сфері найкоштовнішій, в сфері чуття“¹⁾.

¹⁾ Не розуміємо також, чому д. Степенко не погоджується з Франком, що Ш—ко в своїй поемі зробив помилку, заставивши свою героїню найматись через рік, а не через кілька тижнів, як се ми бачимо в російській повісти. Він каже, що в III розділі поеми, що її уступ, то красота і реальність: і навіть бачить сі риси і в тому, що героїня прийшла найматись не зразу, а через рік і т. д. (80). Здається більш спаведливо думає Франко, котрий каже, що цюва Лукія на хуторі, яко най-мички, обставлена і умотивована в повісти ліпше, ніж в поемі: в повісти вона най-мається ся через два неповних місяці по підданню дитини,—і се неспокійливо правдиво, бо така мати не могла довше витримати розлуки з своєю дитиною.